

З ІСТОРІЇ РОЗКОПОК ДЕСЯТИННОЇ ЦЕРКВИ 1826 РОКУ:

архітектор Микола Єфимов та його київська одіссея

В історіографії історії археології, зокрема дослідження Десятинної церкви, присутні численні згадки розкопок, проведених у 1826 році. Унаслідок цього складається враження, що вони є «достаточно подробно рассмотренными в литературе». Але такий висновок можливий для суто археологічного аспекту події. Утім, у проведенні розкопок як соціокультурного явища на етапі становлення археологічної науки суттєвим був особистісний вимір – склад організаторів і учасників розкопок, їхній фаховий рівень, цілі, мотивація, міжособистісні стосунки, ставлення владних структур, «вплив мікросередовища» тощо – тобто все те, що сьогодні називається «антропологією науки». Ці фактори суттєво відбивалися на генеруванні ідей та результатах їх утілення.

З цієї точки зору розкопки 1826 року залишаються недостатньо висвітленими. Одна з причин цього полягає в обмеженості джерельної бази, яка використовувалася для такого дослідження. Головна мета цього повідомлення – привернути увагу до особистісного виміру археологічних подій 1826 року, а також до писемних джерел, які не залучалися в рамках історії становлення київської археології.

1. Після перших розкопок Десятинної церкви в 1823–1824 роках, проведених за ініціативою та участю київського митрополита Євгенія (Болховітінова), наступний етап дослідження пам'ятки відбувся вже 1826 року. Таке швидке продовження знову стало можливим завдяки ініціативі митрополита, який був переконаний у необхідності: 1) залучення до розкопок фахівців-архітекторів; 2) повного розкриття фундаментів церкви; 3) створення проекту нової Десятинної церкви, наближеного до стародавнього храму.

2. Розкопки Десятинної церкви в 1826 році були проведені в Києві петербурзьким архітектором М. Є. Єфимовим. Організація його відрядження відбувалася у складний з політичної точки зору час: напруження після повстання декабристів (грудень 1825 року), робота слідчої комісії, російсько-перська війна. Незважаючи на напружену

ситуацію, поїздка та роботи Єфимова не були відкладені, видано необхідні кошти, поставлено масштабне завдання. Утім, треба враховувати політичну напругу як один з факторів, який опосередковано впливав на сприйняття різноманітної інформації царем.

3. Перетворенню «художньої археології» з любительського заняття в професію чимало сприяв О. М. Оленін, призначений 1817 року на пост президента Академії мистецтв. Саме він склав докладну інструкцію для Єфимова.

Портрет О. М. Оленіна.

Художник О. А. Кіпренський

Завдання Єфимова полягало «в рачительном освидетельствовании качества фундаментов старинной Десятинной церкви, в подробном описании оных и сделании им верных чертежей». Оленін підкреслював: «Так как старинная Десятинная церковь была одним из знаменитейших зданий сего рода и не известно, по какому случаю она пришла в совершенное разрушение, когда другие древние же храмы стоят еще и поныне, то необходимо нужно строго исследовать, не произошло ли сие от непрочности фундаментов и устройства оных не соответственно грунту земли. Вследствие сего Вы должны обратить особенное внимание на свойство грунта земли, на качество материалов, употребленных для фундаментов, и на кладку сих последних. Вам надлежит все сие описать, дабы описание, Вами сделанное, могло послужить Совету Императорской Академии художеств основанием для решительного заключения, можно ли на сих фундаментах воздвигнуть новый храм». Єфимов повинен був з «величайшею точностию срисовать и описать» усі знахідки та «вести

производимой под Вашим надзором земляной работе обстоятельную дневную записку».

4. Єфимову було видано кошти на дорожні витрати (майже 600 руб.) і на утримання (майже 1200 руб.). Гроші були розраховані на два місяці. Єфимов приїхав до Києва 23 травня 1826 року, а вже в кінці липня Оленін повідомляв Правління Академії мистецтв, що його перебування в місті необхідно продовжити ще на два місяці, оскільки «при дальнейшем занятии сим делом художник Єфимов предуспеет сделать еще важнейшие открытия».

5. Єфимов не тільки виконав програму розкопок, а й детально ознайомився із Софійським собором та іншими архітектурними спорудами. Це було додаткове доручення, «дабы можно было возобновить на плане и в фасадах Десятинную церковь с ее куполами, башнями и колокольнею в том виде, в каком она могла быть при первобытном ее построении». Перебуваючи в Києві та продовжуючи розкопки, Єфимов займався також «сочинением проекта для возобновления» храму.

Таким чином, молодий архітектор був першим, хто професійно провів обстеження пам'яток давньоруського зодчества, щоб зібрати матеріали, необхідні для виконання робіт з «відновлення» київського храму.

План Десятинної церкви.

Креслення М. Єфимова

5. Проведені Єфимовим дослідження створили основу для проекту «відновлення» Десятинної церкви. Представляючи його на затвердження імператору, Оленін зазначив,

що «в проекте художника Ефимова находится более соразмерности в главных частях и в сочинении фасада более сохранен характер старинных, существующих в Киеве храмов», унаслідок чого він «заслуживает предпочтение, тем более что сам г-н Анненков [«храмоздатель» нової Десятинної церкви. – Т. А.] изъявил желание соорудить церковь на своем иждивении по сему новому проекту, как то означено в находящейся на самом рисунке собственноручной его подписке».

Однак Микола I відкинув рекомендацію президента Академії мистецтв із резолюцією: «проект Академии весьма нехорош». Резолюція царя виглядає абсолютно несправедливою, справляє враження монаршої примхи. Намагаючись прояснити, що підштовхнуло до такого рішення, нагадаємо про деякі столичні та київські обставини того часу, які могли стати факторами, що вплинули на долю проекту Єфимова.

6. Вище було названо деякі «зовнішні» обставини політичного характеру, які, вірогідно, вплинули на психологічну атмосферу, у якій приймалося рішення щодо проекту. Чи існували прямі причини, які підштовхнули до негативного рішення? Іншими словами, чи була в Миколи I інформація про роботу Миколи Єфимова, крім тієї позитивної оцінки, яку дав проекту Президент Академії мистецтв? Так, була, і вона надходила з Києва.

7. 13 серпня 1826 року, тобто ще під час перебування Єфимова в Києві, «храмоздатель» О. Анненков написав на ім'я царя донос, у якому звинуватив Єфимова та Лохвицького в знищенні залишків Десятинної церкви, блюзнірському ставленні до нібито віднайдених останків князя Володимира, розтягуванні знахідок тощо. Пролунало також звинувачення на адресу митрополита Євгенія в потуранні цим зловживанням.

Враховуючи вкрай напружену ситуацію в суспільстві після страти в липні 1826 року п'яти учасників повстання декабристів, а також після початку війни, наклеп Анненкова міг перетворитися на зайвий гучний скандал, якому влада прагнула запобігти.

8. Очевидно, розуміючи це, жоден з організаторів розкопок не намагався «врятувати» проект Єфимова. За твердженням Єфимова, Оленін навіть не представляв особисто проект царю. Натомість президент Академії створив умови для поїздки Єфимова за кордон «пансионером» Академії.

Спогади М. Мурзакевича, І. Срезневського свідчать, що митрополит Євгеній навіть унікав згадок про цей епізод і особливо про «храмоздателя» Анненкова.

9. Архівні документи (зокрема, доповідні записки М. Єфимова), а також опубліковані джерела особового походження (листування М. Єфимова, І. Мартоса, спогади М. Мурзакевича, І. Срезневського) дозволяють прояснити ситуацію навколо проекту «відновлення» Десятинної церкви. Вони показують величезний вплив особистісного фактора, міжособистісних стосунків, конкуренції на перебіг археологічних подій та долю пам'ятки.

Молодий архітектор і його проект дратували київських «археологів». К. Лохвицький був обурений тим, що Єфимов склав план Десятинної церкви, який відрізнявся від плану самого Лохвицького і був визнаний більш правильним. О. Анненков претендував на одноосібне право вести «розшуки» на території храму та поблизу нього.

Єфимов не міг протистояти діям київських «доброзичливців». Він мав найнижчий 14-й чин в Табелі про ранги, на відміну від статських радників Лохвицького та Берлинського, поручика Анненкова. Соціальний стан, чин у той час був надзвичайно впливовим виміром у житті людини, 14-й клас Єфимова ніби применшував якість його діяльності.

10. Подальша цілком вдала кар'єра архітектора Миколи Єфимова показала, що він був обдарованим архітектором, мав творчий потенціал і можливості створити проект Десятинної церкви, який задовольнив би очікувані вимоги. Після перебування за кордоном, повернувшись до Росії, він у 1840 році здобув звання академіка «по известным трудам и дарованиям в архитектуре» і в цей же час, по іронії долі, став найближчим помічником архітектора В. Стасова в кількох проектах, зокрема, у реконструкції Зимового палацу.

Єфимов дійсно був талановитим архітектором, якому належать планувальні рішення центральних площ столиці, розпочаті О. Монферраном та А. Штакеншнейдером, десятки блискучих проектів, він керував зведенням Нового Ермітажу (Атланти, які підтримують балкон-портик Нового Ермітажу, стали символом Петербурга), будував храми.

Перша – київська – сторінка його діяльності під впливом позамистецьких і

позанаукових локальних обставин не увінчалася успіхом. Утім, археологічна подія 1826 року залишила матеріали, які мають значний науковий інтерес для сучасних дослідників Десятинної церкви.